

BOSHLANG‘ICH SINLARDA NUTQIY XATOLARNI BARTARAF ETISHNING USULLARI**Sadriddinova Zulfiya Mirzaliyevna**

Qo‘qon Universiteti Ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi:

Valiyeva Muxlisaxon Vahhob qizi

Qo‘qon universiteti Ta‘lim kafedrası Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya; Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy xatolari va ularni bartaraf qilish haqida so‘z bozadi. Nutq o‘stirishning metodik usullari, nutq turlari va ularni o‘z o‘rnida qo‘llay olish haqida ma‘lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: nutq, lug‘aviy-uslubiy, morfologik-uslubiy, sintaktik-uslubiy, og‘zaki nutq, yozma nutq, pedagogik mahorat.

Kirish:

Nutq – tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shakli hisoblanadi. Nutq aloqa-aralashuv vazifasini bajaradi va bundan tashqari poetik vazifani ham bajarishi mumkin. Nutqning alohida ko‘rinishi o‘qishdir.¹

Bugungi kunda O‘zbekistonimiz “Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari” degan g‘oya asosida taraqqiyotning yuksak pog‘onalariga ko‘tarilmoqda. Bu borada davlat tilining hayotimizdagi o‘rni va nufuzi yuksaklikning cho‘qqisi tomon yo‘nalmoqda.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ham “Xalqimiz shuni yaxshi bilishi kerak; oldimizda uzoq va mashaqqatli yo‘l turibdi. Barchamiz jiplashib, tinimsiz o‘qib-o‘rgansak, ishimizni mukammal va unumli bajarsak, zamonaviy bilimlarni egallab, o‘zimizni ayamasdan oldinga intilsak, albatta, hayotimiz va jamiyatimiz o‘zgaradi. Men bunga qat‘iy ishonaman va bu fikrni sizlar ham qo‘llab-quvvatlaysizlar, deb o‘ylayman” o‘z fikrlarini aytishgan.²

Nutqiy xatolarga noto‘g‘ri, noo‘rin qo‘llangan so‘zlar, noto‘g‘ri tuzilgan gaplar, morfologik shakllarni noto‘g‘ri ishlatish kiradi. Boshlang‘ich sinflarda bunday xatolar ustida ishalash ancha qiyin, chunki ularni to‘g‘irlash va oldini olish uchun ona tili dasturida berilgan qisqa nazariy ma‘lumot yetarli emas. Bolalar nutqini takomillashtirish ustida rejali, muntazam ish olib borish uchun asosiy nutqiy xatolar turini bilish zarur. Bunday nutqiy xatolarni o‘rganish, shuningdek, ularning kelib chiqish sabablarini tekshirish xatolarni to‘g‘rilash va oldini olish uchun zamin hozirlaydi.

Nutqiy xatolar uch turga ajratiladi: **lug‘aviy-uslubiy, morfologik-uslubiy, sintaktik-uslubiy.**

Boshlang‘ich sinflarda lug‘aviy-uslubiy xatolar ko‘proq uchraydi. Bunday xatolarga quyidagilar kiradi:

Bir so‘zni qayta-qayta ishlatish. Bunday xatoning kelib chiqishiga sabab, birinchidan, o‘quvchi so‘zni ishlatishga kam e‘tibor beradi va faol lug‘atidagi so‘zdan takroriy foydalanadi;

¹Abduvahob Mavdaliyev O‘ZME Birinchi jild . Toshkent . 2000-yil

² Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning so‘zlagan nutqlari.-Toshkent-„O‘ZBEKISTON“-2020.6-b

ikkinchidan, o‘quvchining so‘z boyligi kam, sinonimlarni bilmaydi, takrorlanadigan so‘zlar o‘rniga olmoshlardan foydalana olmaydi.

Agar o‘qituvchi bir so‘zni qayta-qayta ishlatmaslik uchun uning ma‘nodoshlaridan yoki shu so‘z o‘rniga olmoshlardan foydalanish kerakligini yaxshi tushuntirsa, kichik yoshdagi o‘quvchi matnni e‘tibor bilan o‘qib, takrorlarni nisbatan tez tuzata oladi.

So‘zning ma‘nosini yoki ma‘no qirrasini tushunmaslik natijasida uni aniq ma‘nosida ishlata olmaslik. Bunday xato bolaning nutqi yaxshi rivojlanmaganligi, so‘z boyligining kamligi sababli yuzaga keladi.

Leksik xatolar xilma-xil bo‘lgani uchun uni to‘g‘rilash va tushuntirish usullari ham turlicha, ammo bunday xatolarning oldini olishning umumiy yo‘li bor: bu yaxshi nutqiy sharoit yaratish, o‘qilgan va qayta hikoya qilingan matnni til tomondan tahlil qilish, matndagi so‘zlarning ma‘no qirrasini tushuntirishdir. Morfologik-uslubiy xatolarga so‘z shaklini, so‘z o‘zgaruvchi va so‘z yasovchi qo‘shimchalarni noto‘g‘ri qo‘llashdan kelib chiqadigan xatolar kiradi. Sintaktik-uslubiy xatolarga so‘z birikmasi va gap tuzishga oid xatolar kiradi. Bunday xatolar juda xilma-xildir.

O‘quvchilar og‘zaki va yozma nutqida yo‘l qo‘ygan nutqiy xatolarni o‘z vaqtida tog‘rilab borish zarur. O‘quvchi yo‘l qo‘ygan xatosining to‘g‘ri variantini o‘rgansin, imkoni bo‘lsa, xatoning kelib chiqish sababini tushunsin. Xatoni to‘g‘rilashning eng foydali usuli yo‘l qo‘ygan xatosini o‘quvchining o‘zi to‘g‘rilashi hisoblanadi, agar o‘quvchi xatosini to‘g‘rilay olmasa, uni o‘qituvchi to‘g‘rilaydi. Bu borada o‘qituvchi o‘zlashtirishi yaxshi bo‘lmagan o‘quvchilar uchun alohida mashg‘ulotlar tashkillaydi va ulardagi bo‘shliqni to‘ldirib, bilmaganlarini o‘rgata boshlaydi. Agarda o‘qituvchi ularning xatosini sinfdagi o‘quvchilar oldida aytib izza qilsa, ularda o‘ziga bo‘lgan ishonchi pastlab, qo‘rquv hissi ko‘paya boshlaydi. Buning oqibatida o‘z fikrini ko‘pchilik oldida bayon qila olmaydi va bu haqida tushunchasi bo‘lsa ham ayto olmaydi va bilmaganlarini ham so‘ray olmaydi. Bu holat uni ruhan sindirishi mumkin. Bejizga pedagog kuchli psixolog bo‘lishi kerak deyilmaydi. U har bir o‘quvchisining ichki olamidani xabardor bo‘lishi darkor. Albatta, shu bilan birga unga qanday muomalada bo‘lishni bilishi shart. Buning uchun xatolarning sabablari aniqlanib, ko‘pchilik o‘quvchilar tomonidan yo‘l qo‘ygan xatolar ustida ishlanadi.

Fikrni ifodalash usuliga ko‘ra nutq og‘zaki va yozma bo‘ladi. Og‘zaki nutq yozma nutqdan quyidagicha farqlanadi: og‘zaki nutq tovush nutqi, yozma nutq esa grafik nutqdir. Og‘zaki nutqda eshitish sezgisi, yozma nutqda esa ko‘rish va harakat sezgisi asosiy o‘rin tutadi. Og‘zaki nutq ham, yozma nutq ham kishilarning o‘zaro aloqa quroli sifatida xizmat qiladi, ammo og‘zaki nutq aniq hayotiy sharoitda. bevosita aloqa jarayonida yuzaga keladi; yozma nutqdan bevosita, aniq sharoitdan ajratilgan holda ham, kishi ishtirokisiz ham foydalaniladi.

Og‘zaki nutq ko‘pincha dialog tarzida, yozma nutq esa monolog tarzida bo‘ladi. Yozma nutq logik izchillikka rioya qilgan holda, ayrim til shakllarini tushirib qoldirmay. ortiqcha takrorga yo‘l qo‘ymay bayon qilishni talab etadi. Shuning uchun yozma nutq ancha murakkab va mavhum hisoblanadi. O‘quvchilarga yozma va og‘zaki nutqni birgalikda tushuntirish zarur. Chunki, Nutqda fikr shakllantritadi, shu bilan birga, fikr nutqni yaratadi. „Nutq tafakkur bilan chambarchas bog‘langandir. Nutq bo‘lmasa, tafakkur ham bo‘lmaydi. Til materiali bo‘lmasa, fikrni ifodalab berib bo‘lmaydi”.³

³ J Ivanov P. I. U m u m i y psixologiya. — T: „O‘qituvchi“, 1967. 306-bet.

Nutq o‘stirish nima? Agar o‘quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda tilni har tomonlama faol amaliy o‘zlashtirish tushuniladi. Agar o‘qituvchi ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda, o‘quvchilarning tilning talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishi va bog‘lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo‘llash tushuniladi. Shuning uchun ham grammatika va imlo dasturi tovushlar va harflar, so‘z, gap, bog‘lanishli nutq kabi qismlarni o‘z ichiga olgan. Ona tili dasturining bo‘limlari „Xat-savod o‘rgatish va nutq o‘stirish“, „O‘qish va nutq o‘stirish“, „Grammatika, imlo va nutq o‘stirish“ deb nomlangan.⁴

Nutq faoliyati uchun, shuningdek o‘quvchilar nutqini o‘stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo‘lishi kerak. O‘quvchilar nutqini o‘stirishning metodik talabi o‘quvchi o‘z fikrini, nimanidir og‘zaki yoki yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo‘lishi lozim. Bu material qanchalik to‘liq, boy, qimmatli bo‘lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo‘ladi. Shunday ekan, o‘quvchilar nutqini o‘stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida bo‘lib, o‘quvchi nutqi mazmunli bo‘lishi uchun g‘amxo‘rlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so‘z, so‘z birikmalari, gap, nutq birliklari yordamida ifodalansagina tushunarli bo‘ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o‘stirishning uchinchi sharti — nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. O‘quvchilarga til namunalarini berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan o‘z tajribasida foydalanish natijasida bolalarda ta‘lim metodikasi asoslanadigan ongli ravishda „tilni sezish“ shakllanadi.

Agar o‘qituvchi o‘quvchilarda yuqorida sanalgan xususiyatlarni shakllantira olsa, ular keyingina yetuk shaxs bo‘lib yetishishadi.

Xulosa:

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, o‘quvchilarning nutqini o‘stirish uchun ular bilan birgalikda hamohang ishlash zarur. Shu bilan birga og‘zaki va yozma nutqni bir-biriga bog‘lab tushuntirish kerak. Shundagina o‘quvchilarda adashish holatlar kamroq uchraydi. Agar o‘qituvchi ilg‘or pedagogik texnologiyalardan va didaktik metodlardan foydalansa, natijasi yaxshi bo‘ladi. Buning uchun o‘qituvchidan ozgina harakat va sabr talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahob Mavdaliyev O‘ZME Birinchi jild . Toshkent . 2000-yil
2. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning so‘zlagan nutqlari.-Toshkent-„O‘ZBEKISTON“-2020.6-b
3. J. Ivanov P. I. Umumiy psixologiya. — T: „O‘qituvchi“, 1967. 306-bet.
4. J Ivanov P. I. Uumumiy psixologiya. — T: „O‘qituvchi“, 1967. 306-bet.
5. ONA TILI O‘QITISH METODIKASI. Toshkent “NOSHIR” nashriyoti 2009.Karima Qosimova], Safo Matchonov, Xolida G‘ulomova, Sharofat Yo‘ldosheva, Sharoljon Sariyev

⁴2 Рождественский Н. С., Кустарева В. А. Методика начального обучения русскому языку, — М.: „Прогресс“, 1965. с. 289.

6. Abdullaxo‘jayev, A. J. (2024). ISHOQXON TO‘RA IBRAT FAOLIYATIGA IJTIMOIIY-FALSAFIY NAZAR. Interpretation and researches.
7. Xatambojevna, A. S. (2024). O‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YORDAM. JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN, 7(1), 16-20.
8. Saida, N., & Mirzaliyevna, S. Z. (2023). XALQ O‘YINLARI ORQALI BOLALARDA JISMONIY BARKAMOLLIKNI TARBIYALASH. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 575-577.
9. Mirzaliyevna, S. Z., & Mashhura, X. (2023). PEDAGOGIK TEXNALOGIYALARNING VAZIFALARI VA MAQSADI. QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 687-689.
10. Sadriddinova, Z. M. (2023). BOSHLANG‘ICH SINFLAR ONA TILI TA‘LIMINI IJODIY TASHKIL ETISHNING MOHIYATI VA O‘LCHOVLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 241-244.
11. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.